

Západoafrické primáty vymierajú

Peter Lupták

Dnešné zoológické záhrady sa snažia naplňať nové poslanie. Okrem tradičného vystavovania zvierat a vzdelávania verejnosti sa stávajú ochrannými centrami. Popri chove zvierat v záložných populáciách v starostlivosti človeka (*ex situ* — mimo miesta výskytu) pozornosť pozvoľna smerujú na priamu podporu projektov na miestach ich výskytu (*in situ*). Ak chceme zachovať ohrozené druhy, musíme chrániť ich biotop, tzn. celé prostredie, kde žijú.

Z tejto príčiny vzniklo na prelome tisícročí pod hlavičkou Európskej asociácie zoo a akvárií (EAZA) združenie zoológických záhrad a ochranných inštitúcií s názvom Záchranná akcia západoafrických primátov — West African Primates Conservation Action (WAPCA). Jeho hlavným cieľom je koordinácia, podpora a efektívne riadenie ochranných projektov zameraných na ohrozené druhy primátov žijúce v západoafrickej Ghane a dnes aj v Pobrežie Slonoviny (Côte d'Ivoire). Ako hlavné cieľové druhy si vybrala dva kriticky ohrozené taxóny — mačiaky Rolowayove (kočkodan Rolowayův — *Cercopithecus diana roloway*, vid' obr.) a mangabeje bielokrké (mangabej bĕlokrký — *Cercocebus atys lunulatus*, vid' obr.).

Tieto dva „vlajkové druhy“ boli vybrané ako reprezentanti celého ekosystému hornoguinejského lesa. Koordinátorom celej činnosti je nemecká zoo v Heidelbergu. Oblasť západnej Afriky považuje Svetová

únia na ochranu prírody (IUCN) za jednu z 25 druhovo najbohatších oblastí sveta. V tomto lese žije napr. 6 druhov opíc, ktoré sa radia medzi 25 svetovo najohrozenejších primátov. Enormná biologická rozmanitosť oblasti je dôvodom, prečo sa WAPCA zamerala práve na túto časť Afriky. Okrem devastácie prostredia odlesňovaním trpí oblasť aj prudkým nárastom obyvateľstva a prekvitá tu pytliačstvo. Financie zo zoológických záhrad smeruje WAPCA do aktívnej *in situ* ochrany (www.wapca.org).

Nahore: Mačiak Rolowayov (kočkodan Rolowayův — *Cercopithecus diana roloway*) v Zoo Bojnice ♦ Dole: Veľmi dôležitou zložkou potravy mačiakov Rolowayových je živočišna potrava. V prírode 25–33 % ich potravy tvorí bmyz. Vo vonkajšom výbehu v Zoo Bojnice sa intenzívne venujú jeho hľadaniu

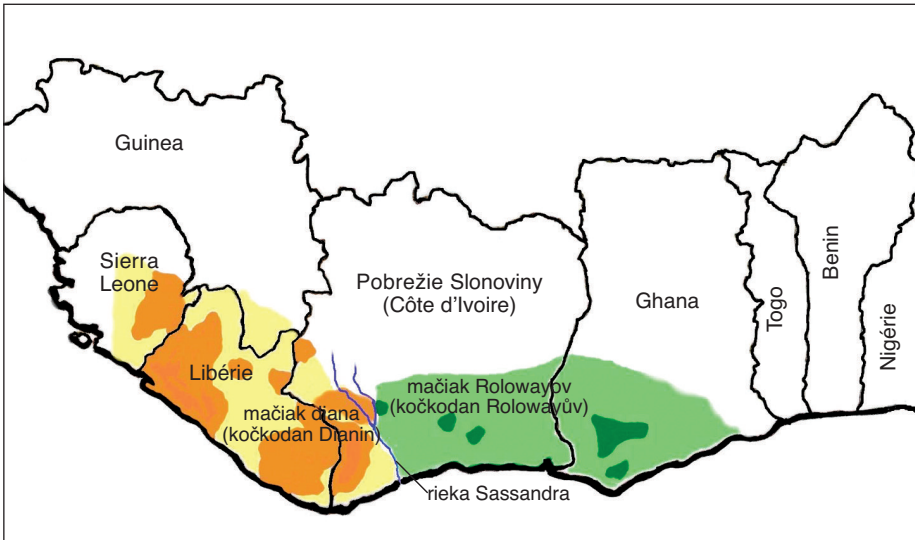

s myšlienkou, že to museli byť historické zmeny v charaktere rozšírenia dnešných dažďových lesov. Jedným z prvých takýchto zoológov bol A. Booth, ktorý sa zaoberal zákonitosťami rozšírenia druhov v Afrike. V r. 1950 začal výskum na University College v Ghane a neskôr publikoval viacero zásadných štúdií o rozšírení cicavcov (česky savců), najmä v západnej Afrike. Z dôvodu predčasnej smrti A. Bootha prevzal jeho štafetu uznávaný britský zoológ P. Grubb. Objavil, že určité územia sú mimoriadne bohaté na endemické druhy a nazval ich „centrami endemizmu“. V týchto centrách sa vyskytuje významne vyššia druhová diverzita než v okolitých oblastiach lesa. V západnej Afrike definoval tri hlavné územia, ktoré pomenoval ako Západné, Stredozápadné a Stredovýchodné centrum endemizmu. Ak by som to mal presnejšie lokalizovať, ide o tieto oblasti dnešných lesov: Západné centrum endemizmu — Libéria a Pobrežie Slonoviny

ohrozenejších druhov mačiakov (česky kočkodanů). Okrem mačiaka diana (kočkodan Dianin — *Cercopithecus diana*) s oboma poddruhmi, častokrát v poslednej dobe rozdeľovanými na dva samostatné druhy (Groves 2001), tu žije ešte mačiak Grayov (kočkodan červenobruchý — *Cercopithecus erythrogastrer*) s oboma poddruhmi — červenobruchým (viď obr.) a Pockovým, mačiak nigérijský (kočkodan Sclaterův — *Cercopithecus sclateri*), mačiak

Nahore: Mangabej bielokrký (mangabej bělokrký — *Cercopithecus atys lunulatus*) v Zoo Barcelona ♦ Vpravo dole: Areály oboch poddruhů mačiaka diana (kočkodan Dianin): vľavo od rieky Sassandra nominátny poddruh mačiak diana (*Cercopithecus diana diana*) — žltou historický areál, oranžovou dnešný; vpravo od rieky Sassandra mačiak Rolowayov (*C. diana roloway*) — svetlozelenou historický a tmavozelenou dnešný areál výskytu. Orig. P. Lupták ♦ Mačiak svetlobruchý (kočkodan světlobruchý — *Cercopithecus petaurista buettikoferi*), úradmi zaistený samec z nelegálneho chovu, teraz umiestnený v Zoo Bojnice

(tzv. Hornoguinejské centrum), Stredozápadné centrum — Kamerun a Rovníková Guinea (Dolnoguinejské centrum) a Stredovýchodné centrum — východné Kongo. Návazne na tieto hlavné centrá odvodzuje niekoľko druhotných centier. Ďalej zistil, že až 63 % typicky pralesných druhov cicavcov obýva len tieto regióny. Tieto zhluky druhovej bohatosti sú iba v zónach najvyšších hodnôt zrážok a korešpondujú s lesnými refúgiami v časoch suchých a chladných období vo štvrtohorách. Inými slovami tie malé kúsočky pralesa, ktoré prežili tie najtvrdšie úderý klimatických zmien glaciálov, ukryli pod svoje lesné rúcho najväčšie bohatstvo druhov. Medzi týmito druhmi sú mnohokrát starí pamätníci dávnej histórie Zeme a práve vďaka nim môžeme dnes poznať „praveké“ formy, ktoré inde v Afrike už stihli vyhynúť.

Západoafrický prales je dnes bohužiaľ veľmi silne exploatovaný človekom a unikátna biodiverzita čelí extrémnemu ohrozeniu. Z pohľadu primátov ide o výnimočne bohatú oblasť. Len v Ghane a Pobrežie Slonoviny, ktoré sú cieľovými krajinami práce združenia WAPCA, žije celé spoločenstvo druhov, počtom na niektorých miestach najvyššie v Afrike. Podľa T. Butynského (2002) žije v komplexe hornoguinejského a dolnoguinejského lesa šesť naj-

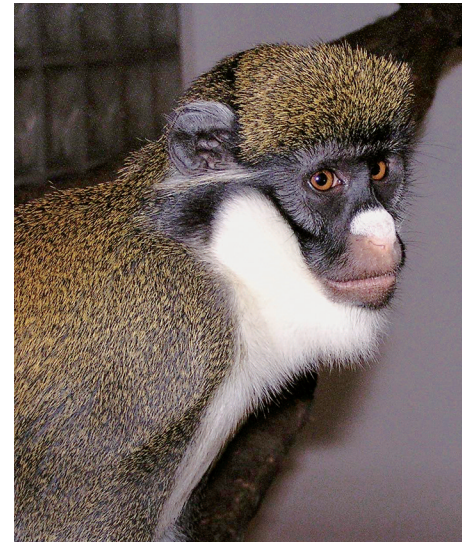
Preussov (kočkodan Preussův — *C. preussii*), mačiak červenouchý (kočkodan červenonosý — *C. erythrotritis* — niektoré jedince majú červenastý nos, iné biely s červenastou kožou nad nosom) a v r. 1988 opísaný mačiak zlatochvostý (kočkodan sluneční — *C. solatus*).

Pozrime sa teraz na dva „vlajkové“ druhy združenia WAPCA — mačiaka Rolowayovho a mangabeja bielokrkeho. Podľa výsledkov prieskumov S. McGrawa, J. Oatesa a T. Sthrusakera z r. 1999 vyplýva, že vo východnej časti hornoguinejského areálu čelia hrozbe vyhynutia okrem guerézy Waldronovej (poddruh guerézy červené — *Ptilocolobus badius waldronae*) aj tieto dva taxóny. Na mnohých lokalitách, kde sa predtým vyskytovali, ich tieto zoológovia vôbec nenašli. Predpokladajú, že populácie týchto dvoch taxónov sú na prežitie nedostatočné a v dohľadnej dobe vymrú. Satelitné snímky lesných blokov z východného Pobrežia Slonoviny ukázali len niekoľko malých kúskoch vhodných pralesných území.

O tom, že systematici rozoznávajú dve odlišné formy mačiaka diana svedčia opisy už z r. 1774, kedy bol opísaný *Simias roloway* z „Guiney“. Neskôr sa používal názov *Cercopithecus palatinus* (1855). Nádherné dobové vyobrazenia mačiaka Rolowayovho sú v primatologických dielach od

Edwarda Griffithsa z r. 1821 alebo v diele Ludwiga Reichenbacha z r. 1862. Podľa A. Bootha neexistujú medzi populáciami mačiaka diana na oboch brehoch rieky Sassandra žiadne prechodné formy. J. Oates tvrdí, že jedince mačiaka Rolowayovho z bližšieho okolia rieky Sassandra majú tmavší odtieň žltej farby na vnútornej strane stehien. C. Groves (2001) si myslí, že rozdiely medzi oboma formami sú také zreteľné, že by sa tieto zvieratá mali považovať ako dva samostatné druhy.

Areál výskytu mačiaka Rolowayovho (*C. diana roloway*) sa tiahne od rieky Sassandra v štáte Pobrežie Slonoviny až po riekú Volta vo východnej Ghane (viď obr.). V pralese obýva najvyššie poschodia stromov. Mačiak Rolowayov má jemnú telesnú stavbu, čo mu dodáva elegantný vzhľad. Dlhý chvost využíva na balansovanie v korunách stromov. Srst na tvári, ramenách a nohách má čierne sfarbenú. Spodná strana tela a vnútorná strana končatín sú biele. Zadná časť chrbta má červenkasté zafarbenie. Biela „kozia“ briadka kontrastujúca s čiernou tvárou ho odlišuje

od známejšej formy mačiaka diana (*C. diana diana*).

Poznatkov z biológie mačiaka Rolowayovho je veľmi poskromne. Jednou z mála odborných štúdií o potravnnej ekológii v teréne je práca Sheilly Curtinovej z rokov 1976–77. Vo svojom výskume zistila, že v potravnnej spektre tejto opice je 130 druhov stromov, lián a epifytov. Hlavný podiel majú dužinaté plody, mladé listy, olejnaté semená a článkonožce (členovci). Hmyz tvorí približne 25 %, semená zrelých plodov 22 %, dužina 31 % a nové listy 7 % (napr. týchto druhov stromov: *Pycnananthus angolensis*, *Piptadeniastrum africanum*, *Landolphia birsuta*, *Santaloides afzelii*, *Parkia bicolor* a *Antiaris welwitschii*). Vo vlhkom období konzumovali viac hmyzu a kvetov, v suchej perióde plody a mladé listy. Vysoký podiel hmyzu bol zistený aj u nominálneho poddruhu mačiaka diana (Oates a Whitesides 1990, Hill 1991 a 1994).

Samice mačiaka Rolowayovho rodia jedno mláďa v decembri až februári (prosiniec až únor). Mláďatá sú v tesnom kontakte s matkou 6 mesiacov. Pohlavne dospelé sa stávajú vo veku 4–5 rokov. V zajatí môžu žiť aj viac ako 20 rokov. Žijú v skupinách 15–25 jedincov. Obyčajne je skupina tvorená jedným samcom a 6–8 samicami s mlá-

ďatami. Svoje vlastníctvo územia si samce ohlasujú hlasnými zvukovými signálmi. V rodnej skupine ostávajú samice, kým samce zo skupiny odchádzajú. Teritórium skupiny môže pokrývať územie 28 až 90 ha. Často sa združujú s inými primátmi, napr. guerézou zelenou (gueréza zelená — *Procolobus verus*). Viac výhod z toho majú guerézy, pretože mačičky sú obozretnejšie a veľmi skoro vydávajú poplašné signály. Okrem guerézy zelenej zdieľa svoj habitat s guerézou Geoffroyovou (gueréza *Colobus vellerosus*), mačiakom svetlobruchým (kočkodan svetlobřichý — *Cercopithecus petaurista*, vid' obr.), mačiakom Campbellovým (kočkodan Campbellův — *Cercopithecus campbelli*, vid' obr.) a druhým pre oblasť „vlajkovým“ kriticky ohrozeným viac pozemným druhom mangabejom bielo-krkým (*Cercocebus atys lunulatus*).

Lov a ničenie habitatov sú primárnymi príčinami neustáleho poklesu stavov mačička Rolowayova vo voľnej prírode. V januári 2000 vydali Conservation International a IUCN/SSC Primate Specialist Group správu The World's Top 25 Most Endangered Primates — zoznam 25 svetovo najohrozenejších druhov a poddruhov primátov. Takmer 120 druhov a poddruhov primátov sveta (z celkových asi 640) je v kritickej situácii a hrozí im vyhynutie v priebehu niekoľkých dekád. Top 25 je len špičkou pomyselného ladovca. Divé populácie mačičkov Rolowayových klesli dramaticky najmä v posledných 40tich rokoch, čím sa prakticky dostali na okraj vyhynutia. Podľa Svetovej organizácie ochrany prírody (IUCN) patria do kategórie zvierat, kde je pravdepodobné veľmi skoré úplné vyhynutie. Potvrďuje to aj skutočnosť, že na celom území výskytu prežíva nie viac ako 1 000 opíc. Len časť z tohto množstva žije v chránených územiach (Ankasa, Bia, Nini-Suhien).

Ochranátorská misia WAPCA v Ghane sa odohráva cez koordinátora. Tento človek úzko spolupracuje so Zoo Accra a s lesnou rezerváciou Ankasa, ktorá má rozlohu 509 km² a vznikla v r. 1976. Jej nevýhodou je, že leží pri hlavnej ceste a okolo nej nie je žiadna ochranná zóna, čo má za následok, že vnútri parku je stále prítomné pytliactvo, predovšetkým opíc a malých kopytníkov. Ghana je na tom, pokiaľ ide o zachovanosť pôvodného pralesa, veľmi zle, radí sa k najzničenejším krajinám sveta. Nenávratne vymizlo až 80 % ghanských lesov. Ďalej je možné tvrdiť, že mimo chránených území nežije takmer nijaké spoločenstvo cicavcov (savců) a všade v týchto oblastiach už pôvodné druhy cicavcov vymreli. Neustálym problémom u Ghančanov je tzv. bushmeat (popularita konzumácie mäsa divokých zvierat), ktoré je navyše lacnejšie. Spotreba 384 ton mäsa v hodnote 3,5 milióna dolárov za rok hovorí sama za seba.

Projekt WAPCA financuje okrem iného aj protipytliacke jednotky, každú úspešnú hliadku motivuje odmenou. Snaží sa vybudovať turistické chodníky, ubytovňu a jeho pracovníci učia zver chodiť na vybrané miesta, aby sa dala pozorovať. Miestnych farmárov učia chovať slimáky r. *Achatina* ako náhradný zdroj živočišných proteínov, pestovať bambus a vyrábať suveníry, všetko aktivity na obživu nahrádzajúce predchádzajúci zdroj príjmov — lov. Zoo v hlavnom meste Accra má návštevnosť 70 000 ľudí a po futbalovom štadióne je u občanov na 2. mieste v popularite. Koordinátor uspo-

Nahore: Samec mačička Rolowayovho v Zoo Heidelberg ♦ Uprostred: Mačiak červenobruchý (kočkodan červenobruchý — *Cercopithecus erythrogaster erythrogaster*) v Zoo Mulhouse je jediný registrovaný exemplár v zoo na svete ♦ Dole: Mačiak Campbellov (kočkodan Campbellův — *Cercopithecus campbelli*) v Zoo Ústí. Dnes pár žije v Zoo Jihlava. Snímky P. Luptáka

riadal súťaž pre deti v kreslení, zabezpečil, aby každý druh v zoo mal svoju informačnú ceduľku, vydal leták o ohrozených primátoch, zorganizoval školenie o chove sarančiat a traja ošetrovatelia zvierat boli vyslaní s podporou Svetovej asociácie zoo a akvárií (WAZA) na odbornú stáž do anglických zoo. Pri zoo je zriadené centrum pre ohrozené primáty, kde je niekoľko potenciálnych jedincov pre Európske záchranné programy (EEP).

Formy pomoci ghanskej ochrane prírody môžu byť rôzne. Európske zoo môžu pomôcť nákupom a predajom ghanských šperkov vo svojich zoo-predajniach. Mnohé západoafrické lesy dnes, žiaľ, už iba zívajú prázdnotou. Prázdne lesy však môžu byť osídlené pôvodnou faunou sekundárne, okrem iného aj jedincami odchovanými v zoologických záhradách. Ako sa stala Zoo Accra známejšou, začali do nej ľudia nosiť spústy rôznych opíc, medzi nimi aj tie najohrozenejšie (napr. uvedený *Cercopithecus diana rolowayi*, *C. erythrotis*, *Cercocebus atys lunulatus*).

Mačiak Rolowayov je jediným druhom vyššieho primáta s medzinárodným statusom CR podľa IUCN (čo znamená kriticky ohrozený druh alebo poddruh) chovaný v českých a slovenských zoo, a to v Zoo Bojnice na Slovensku, kde je to aj jeden z najzáčajnejších druhov chovaných zvierat. V európskych zoologických záhradách vedie záchranný program EEP pre tento druh P. Moisson zo Zoo Mulhouse vo Francúzsku. Európska populácia je veľmi malá (a v nej sa rozmnožuje len niekoľko párov), dosahuje počet 37 jedincov chovaných v 8 zoo (február — únor 2005). Kto chová tohto ohrozeného primáta? Je to 5 francúzskych zoo: La Palmyre, Mulhouse, Paris, La Plaine, Doue la Fontaine, tiež nemecká Zoo Heidelberg, anglická Zoo Twycross a od r. 2004 aj slovenská Zoo Bojnice.

Dôležitou súčasťou kŕmenia týchto primátov v Zoo Bojnice je okrem bežného krmiva listový ohryz (9 druhov), kvetiny a byliny (16 druhov) a pravidelne podávať im aj živočišnú potravu. Doterajšie skúsenosti nás nútia kontrolovať príjem ovocnej dužinatej zložky pre riziko nadmernej obezity predovšetkým u samice.

K posilnaniu chovu týchto zvierat v zoo patrí tiež oboznámenie verejnosti s problematikou ochrany tohto druhu v západnej Afrike a udržanie chovnej populácie pre budúce reintrodukcie späť do prírody (pokiaľ k tomu budú vhodné a pre zvieratá bezpečné podmienky). Chov mačičkov Rolowayových je priamo napojený na už uvedenú činnosť združenia WAPCA.

Gueréza Waldronovej (*Ptilocolobus badius waldronae*) bola vyhlásená v r. 2000 za prvého cicavca vyhubeného človekom v 20. storočí. Bývalý riaditeľ Zoo Mulhouse, J. M. Lernoúld, podnikol v rámci svojich súčasných aktivít výpravu do Pobrežia Slovinvy, kde v novembri 2003 objavil jeho tím na jednej odľahlej lokalite pravdepodobne celú zbytkovú populáciu guerézy Waldronovej. Aj keď možno ešte v odľahlých kútoch tohto štátu prežíva, jej osud je takmer spečatený. K podobnému koncu majú veľmi blízko mačičky Rolowayove a mangabeje bielo-krké. Postihne ich rovnaký osud? Najväčší deštruktóri afrických lesov, ťažobné drevárske spoločnosti, si začali zriaďovať vlastné environmentálne oddelenia. Ide o skrytý alibizmus alebo o náznak posunu myslenia?